

УДК 81 (=30.161.2)

ОЛЕКСАНДРА ХАЛЧАНСЬКА
(Полтава)

ДО ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОМІРНИХ МОВНИХ ВІДПОВІДНИКІВ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ КАУЗАЛЬНИХ ВІДНОШЕНЬ)

Ключові слова: міжкультурна комунікація, закономірні мовні відповідники, прийменникова конструкція, перекладацькі зіставлення.

Лінгвістичний портал Global Language Monitor нараховує у світі 6912 живих мов (2006 р). Більшості з них загрожує зникнення у наш час, тому необхідність збереження мов та глобалізація міжкультурної комунікації,

розширення сфер і потреб міжмовного електронного спілкування обумовлюють зростаючий інтерес до питань перекладу як лінгвістів, так і представників інших наук. Постає навіть потреба в перекладачах, які обслуговували б лінгвістичний діалог між представниками різних напрямів.

Художній переклад є тією ділянкою, де перехрещуються інтереси літературознавчих і мовознавчих наук, і, безперечно, є явищем мистецтва, що породжується внаслідок установаження певних естетичних цілей. Матеріалом перекладацького мистецтва є мова, що набуває в художньому творі естетичних функцій і входить як невід'ємний складник у цілісну систему художнього зображення. А тому перекладач не може ігнорувати лінгвістичні питання у роботі над перекладом.

Виправданим вивчення перекладу з лінгвістичної точки зору є тому, що кожне слово в художньому творі виконує обов'язково певну художньо-естетичну функцію і важливо зберегти значення кожного слова.

Переклад є проблемою ряду наук – літературознавства, лінгвістики, логіки, психології, філософії, семіотики, етнографії, у зв'язку з цим може бути виділений в окремий розділ науки – перекладознавство, який охоплює питання теорії, практики і методики викладання, підвищення рівня компетентності в галузі сучасної лінгвістики, теорії тексту, дискурсу та актуальних аспектів міжкультурної комунікації.

У перекладацькі кореляції мови вступають не як рівноправні з функціонального погляду системи, а одна з них є вихідною, мовні факти якої зумовлюються наміром автора тексту і незалежні від другої – похідної, мовні факти якої задаються пошуком еквівалентних відповідників, що більш-менш точно передають той же зміст, що й форми оригіналу, отже, залежні від перекладу.

Характер перекладацького зіставлення зводиться до знаходження в текстах перекладів прикладів, що використовуються для передачі значень одиниць, які виділяються у мові оригіналу. Звичайно, такого типу зіставлення відображають і специфіку мовної системи.

Перекладацькі відповідники відрізняються від загальнолінгвістичних відбором моделей для зіставлення, адже порівнянню підлягають ті факти, які є релевантними для процесу перекладу. Акцентованими, таким чином, стають форми, що впливають на відображення еквівалентних одиниць мови перекладу. Тому в перекладацькі відношення вступають, з одного боку, факти різних мовних рівнів, а відношення можуть бути міжрівневими, а з другого – порівнюються не лише лексеми, що є самостійними елементами системи, а й несамостійні, наприклад, прийменникові конструкції. Крім того, у перекладацьких зіставленнях співвідносяться не лише одиниці системи, а й їх функціонування, адже переклад – це встановлення відношень між мовленевими повідомленнями, тобто текстами.

Основи лінгвістичної теорії перекладу були закладені в роботах А.В.Федорова, учні якого розвинули далі принцип співвідносності двох мов і побудували цілу систему теоретичних поглядів на перекладацькі відношення, що ґрунтуються на мовних закономірностях.

В основу теорії закономірних відповідників покладені лінгвістичні принципи – найбільш істотні, регулярні риси описуваного явища, завдяки чому встановлюються певні параметри, що визначають вибір варіантів перекладу. Щоб перекладати, недостатньо знати дві мови (оригіналу й перекладу), не-

обхідне ще й знання законів мовної співвідносності, керуючись якими можна встановити перекладацькі відповідники, які б забезпечили адекватність перекладу оригіналу. А це дає змогу визначити загальні закономірні процеси перекладу, засновані не на формальній, а на функціональній залежності для збереження плану змісту оригіналу. Встановлення функціональних відповідностей, що враховують залежність мовних форм перекладу від дії різних факторів, у тому числі й екстралінгвістичних, заперечує максимальну еквівалентність перекладу тексту оригіналу. Принцип функціональних відповідностей, таким чином, зорієнтований на опис як загальномовних, так і контекстуальних значень.

Теорія закономірних відповідників орієнтує перекладача не лише на їх пошук, а й на вирішення набагато складніших завдань, що забезпечують еквівалентність перекладу оригіналу, донесення в перекладі змістового інваріанта, незважаючи на формальні і семантичні розходження між ними.

Хоча теорія закономірних відповідників і виходить з методу зіставлення «від мовної одиниці до мовної одиниці», однак вона не скеровує на постійні відповідники, а відзначає ті, що обумовлені контекстом. Еквівалентність перекладу при цьому розуміється не як передача суми семантичних варіантів, з яких складається повідомлення оригіналу, а як інтегрована смислова інваріантність, що забезпечується всім текстом. Таким чином, еквівалентність перекладу не зводиться до його тотожності, а ґрунтується на принципі передачі інформації рівноцінним засобом.

Оскільки семантико-функціональний аспект мови і мовлення не збігається, то теорія перекладу не може бути побудована лише на міжмовних відповідниках. Звідси необхідність урахування таких чинників, які впливають на вибір того чи того варіанта перекладу. До них слід віднести перш за все володіння обома мовами, знання предмета повідомлення, орієнтацію в мовній ситуації, розуміння стилістичної й експресивної забарвленості тексту, його ритмо-інтонаційного малюнку та образно-естетичної системи. Принцип закономірних відповідників орієнтує на досягнення в перекладі того впливу, що має оригінал, його живої форми мовлення.

Теорія перекладу з близькоспоріднених мов спирається на дані зіставної лінгвістики. Зрозуміло, що такі мови, як українська і російська, мають спільні і відмінні тенденції, тому при перекладі з однієї мови іншою характер цих спрямувань повинен ураховуватися.

Одним з положень теорії перекладу має бути те, на нашу думку, що односторонні спільні факти, які походять зі спільної мови-основи чи з'явилися внаслідок контактування у наступний історичний період, не підлягають заміні, а відтворюються у незмінному вигляді (за винятком фонетико-правописних відмінностей та узгодження за формою). У такому разі перекладач фактично позбавлений можливості вибору. Наприклад: концептуальним значенням конструкції з прийменником *за* та знахідним відмінком іменника є значення причини-основи, мотиву, яке репрезентує її семантичну сутність. Коли в російській мові існує аналогічна модель, то при перекладі з української мови російською перекладачі лише відтворюють конструкцію: «*За винахідливість* та відвагу жалую чином підполковника» (Ю.Смолич) у перекладі «*За находчивость* и отвагу жалую чином полковника». Однак потреби конкретної ситуації можуть примусити відмовитися від відтворення і користуватися перекладацькими операціями.

Коли каузальна конструкція включає іменники конкретного значення і не має конкретної вказівки на об'єкт, що зумовлює дію, вона може передаватися російською сполученням з прийменником *из-за*: «...особлива неприязнь до жінок за власні сімейні нелади» (М.Стельмах) у перекладі «...из-за собственных семейных неурядиц была особая неприязнь к женщинам».

Структура з прийменником *через* з концептуальним і периферійними варіантними значеннями причини не має єдиного відповідника у російській мові. Звичайно, в сучасній російській мові функціонує й конструкція *через* + *знахідний відмінок іменника з каузальним значенням*, але, по-перше, вона рідко вживана, а по-друге, має вузьку сферу застосування – лише розмовне мовлення, інколи в художньому стилі, зокрема у мові персонажів. Наприклад, «Через твій дурний розум пан може виселити» (М.Стельмах) у перекладі «Через твою дурную голову барин может выселить». Отже, хоча в обох мовах наявна спільна модель, яку вони успадкували з давньоруської мови, але функціонує конструкція в мовах по-різному, оскільки відрізняється і семантикою, і функцією, і стилістичним забарвленням. Тому при перекладі з української мови російською перекладач вирішує питання про пошук відповідників.

З концептуальним значенням причини-обґрунтування української мови конструкція *через* + *з.в.* уступає у закономірні мовні відповідники з адекватною за значенням структурою російської мови *из-за* + *р.в.* Порівняємо: «...не міг бігти *через* свою *комплексію*» (П.Панч), у перекладі – «...не мог бежать *из-за* своей *комплексии*».

Конструкція може мати не лише закономірні мовні відповідники, а й факультативні, зокрема структуру *за* + *о.в.*, коли виникає необхідність передачі ще й колориту книжності, наприклад: «...*через* брак сировини став на ремонт» (А.Головко), у перекладі – «... *за* *отсутствием* сирья стал на ремонт».

Можна припустити, що структура російської мови *за* + *о.в.* стає факультативним відповідником у контекстах стилістичної маркованості в силу того, що є синонімічною з конструкцією *из-за* + *р.в.*, з якою структура *через* + *з.в.* вступає у закономірні мовні відповідники.

Сполучення з прийменником *через* + *з.в.* української мови з периферійними значеннями співвідноситься в російській мові ще з кількома каузальними конструкціями, що вирішують ті ж комунікативні завдання, власне, кожне варіантне значення має своїм відповідником іншу структуру. Так, з периферійним значенням причини-усвідомленого психологічного мотиву має своїм аналогом в російській мові конструкцію з прийменником *из* + *р.в.*: «...не носив колодочок *через* скромність» (П.Загребельний), у перекладі – «не носил колодочок *из* скромности». Зі значенням причини-об'єктивної підстави вступає у відношення з конструкцією *по* + *д.в.* російської мови: «...*через* свою *недосвідченість* і гадки не мала» (В.Козаченко), у перекладі – «...*по* своей *наивности* и подумать не могла».

З периферійним варіантним значенням причини-відплати конструкція *через* + *з.в.* української мови ідентична структурі *за* + *з.в.* російської мови: «...*через* чергування прозвали птахом» (С.Журахович), у перекладі – «...*за* *дежурства* прозвали птицей», зі значенням внутрішнього мотиву аналогічна в російській мові конструкції *с* + *р.в.*: «...*через* свій великий *розум* наплодили» (П.Панч), у перекладі – «... *со* своего *ума* и наплодили».

Семантико-функціональним аналогом конструкції *через* + *з.в.* з периферійним значенням причини-стимулу української мови в російській є структура з похідним прийменником *благодаря* + *д.в.*, наприклад: «...і *через те* відчувала впевненість у собі» (В.Козаченко), у перекладі – «...и *благодаря этому* почувствовала твердую почву под ногами», зі значенням причини-джерела відповідає в російській мові структура з прийменником *от*: «...*через ті вогні* здається великим» (Ю.Збанацький), у перекладі – «...*от огня* кажется большим».

Якщо позицію іменника в конструкції *через* + *з.в.* української мови займає вказівний чи відносний займенник, то така структура незалежно від значення обирає своїм закономірним відповідником у російській мові не прийменникове поєднання, а одиницю іншого рівня – слова-прислівники *потому*, *поэтому*, *почему*: «...*через це* напускав на себе серйозність» (А.Хижняк), у перекладі – «...*потому* напускает на себя серьезность».

Часом перекладачі порушують принцип еквівалентності між каузальною конструкцією з прийменником *через* і її відповідниками у російській мові. Так, спостерігається, що в ролі перекладацьких відповідників структури *через* + *з.в.* оригінального тексту добирають російською мовою поєднання з похідними прийменниками, яким властива стилістична прикмета строгої книжності, відсутня в одиниці перекладу: «...*через те* я більше не можу» (Д.Бедзик), у перекладі – «... *вследствие этого* я больше не могу».

Отже, проблематика перекладу вимагає різних методів дослідження, наштовхується на труднощі, причини яких криються особливо виразно в семантичній нетотожності граматичної структури службових частин мови близькоспоріднених мов, оскільки спільна з погляду походження семантика коригується тими специфічними для кожної мови правилами синтаксичного сполучення. У ряді випадків ці конструкції мають однакове значення в російській та українських мовах. Але ці моделі неоднозначні в усіх випадках їх функціонування в обох мовах. При перекладі з української мови російською причинова конструкція з прийменником може вступати у закономірні відповідники ще й з іншими структурами російської мови. У такому разі вона стає так званою одиницею перекладу, що змушує шукати для неї адекватних відповідників у російській мові. Дані перекладознавчої науки будуть слугувати благородній справі перекладу, який, у свою чергу, є свідченням високого рівня культури народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Журавлева Т. А. Конспект лекцій по курсу «Основные проблемы теории и практики перевода» / Т. А. Журавлева ; Донецкий гос. ун-т. – Донецк : ДГУ, 1998. – 87 с.
2. Исследования по теории и истории перевода. – Вильнюс: Минтис, 1988. – 74 с.
3. Модестов В. С. Художественный перевод: история, теория, практика / В. С. Модестов. – М. : Изд-во Литературного института им. А. М. Горького, 2006. – 463 с.
4. Фінкель О. М. Теорія і практика перекладу / О. М. Фінкель // Черноватий Л. М. Олександр Фінкель – забутий теоретик українського перекладознавства : збірка вибраних праць / Л. М. Черноватий, В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2007. – С. 49–182.

АЛЕКСАНДРА ХАЛЧАНСКАЯ

К ПРОБЛЕМАМ ЗАКОНОМЕРНЫХ ЯЗЫКОВЫХ СООТВЕТСТВИЙ ПРИ ПЕРЕВОДЕ (НА МАТЕРИАЛЕ КАУЗАЛЬНЫХ СООТНОШЕНИЙ)

В статье анализируются закономерные языковые соответствия, которые гарантируют эквивалентность перевода оригиналу, донесение в переводе на русский язык смыслового инварианта каузальных отношений украинского языка, несмотря на формальные и семантические расхождения между ними.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, закономерные языковые соответствия, предложная конструкция, переводческие сопоставления.

OLEKSANDRA KHALCHANSKA

ABOUT PROBLEMS OF NATURAL LANGUAGE CONFORMITY DURING
TRANSLATION (ON A MATERIAL OF CAUSAL RELATIONS)

The adequate language analogues which are denoted while the translation of space relations of Ukrainian language is analyzed in this article.

Key words: intercultural communication, adequate language analogues, prepositional constructions, the translator's collocations

Одержано 14.12.2010 р., рекомендовано до друку 22.02.2011 р.